

Драгана Стојковић

Београд

УТИЦАЈ МИГРАЦИЈА НА НАЦИОНАЛНУ СТРУКТУРУ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

АПСТРАКТ: Основна идеја о раду је да се прикаже завистност између развоја и мењања националног састава становништва с једне и миграционих струјања у Србији с друге стране, посматрајући посебно три подручја Србије – уже подручје Србије, Војводину и Косово и Метохију. У најосновнијим цртама приказаће се: у првом делу –један општији историјски приказ на основу литературе, а у другом делу – приказ периода после другог светског рата на основу статистичких података о становништву у табелама у прилогу текста.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: демографија, национална структура, имиграција, емиграција, време досељавања, дистанца пре-сељавања, хомогенизација, хетерогенизација.

У в о д

На националну структуру становништва једне државе утичу промене које су резултат компоненти које делују и на укупан број становника, а то су, осим природног, и механична кретања, односно миграције становништва. Поред њих, не смеју се изоставити ни остали бројни узроци, као што су: субјективно мењање националности, асимилациони процеси, појава мешовитих бракова али и други утицаји политичке природе који имају утицаја на ово, свакако осетљиво питање.

Код нас се у послератном периоду за испитивање националне структуре становништва примењује метод самоопредељења појединца за одређену нацију, народ или етничку групу, коју везују многе карактеристике: историјска прошлост и порекло, језик, обичаји, предања, менталне и типско-психолошке особности, делом материјална култура и религија.

*

Миграције становништва, различите по интензитету, карактеру и другим својствима, присутне су у Србији кроз целу њену историју, о чему има, истина, недовољно докумената, посебно оних из даље прошлости. Турска вишевековна окупација српских земаља покренула је масовно премештање становништва. Према Цвијићу¹ „почев од XIV века, готово све становништво је испремештано струјама становништва које су се стицале више од четири века у Србији и на тај начин извршили су се разноврсни етнички и етнобиолошки процеси”. Већинско српско становништво у 98 процената живело је на селу. У сеоским срединама било је доста и Влаха, старог балканског становништва, које је касније у великој мери асимилковано. У малобројним варошима живели су углавном Турци, Грци, Цинцари, Јевреји, Јермени, а било је и Цигана још из периода пре учвршћења турске државе на Балкану. Мања али константна пресељавања становништва, настала из различитих разлога, за Цвијића нису била ништа мање значајна од великих сеоба проузрокованих ратним сукобима, пре свега аустро-турским ратовима у другој половини XVII века. Велика сеоба Срба под Арсенијем III Чарнојевићем, покренута са Косова (1690), чија 300-та годишњица је и повод овог саветовања, прво је од великих пресељавања која су знатно утицала на етнички састав становништва. Поуздано се не може одредити број учесника у великој сеоби. Др Радивој Симоновић² помиње 40.000 пресељених породица. Српском становништву са Косова и Метохије прикључили су се житељи Шумадије, пожаревачког краја, Старог Влаха, Подриња, Мачве и других крајева.³ С друге стране, код домаћег становништва уочава се процес мењања националног обележја и вере ради безбеднијег опстанка.

У сваком случају, национални састав на територији која чини данашњу Србију мењао се зависно од померања тадашњих граница српске државе, а после њеног коначног пада, становништво се премештало зависно од ратова који су вођени против Турака. Сеобе су углавном биле усмерене од југа ка северу, у правцу турских освајања, а тако су ишла и насељавања турског и муслиманског живља. У обратном смеру, односно ка југу и истоку, крећу се миграције турског и муслиманског становништва у периоду обнављања српске државе у XIX веку. Поновно успостављена српска држава, после ослободилачких устанака и борби, привлачи велики број миграната из разних крајева, претежно српско становништво, делимично из још увек неослобођених, јужних делова Србије. Од тог периода до данашњих дана територија данашње Србије (уже подручје) изразито је имиграционог карактера. Према попису 1884. године, у тадашњој Србији Срби су чинили

¹ Ј о в а н Ц в и ј и ћ, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, стр. 127 и 128.

² С и м о н о в и ћ, *Етнографски преглед Војводине*, Нови Сад 1924, стр. 7.

³ Д а в и д о в, *Специјални додатак „НИН”*, 2038, Београд 1989, стр. VII.

90,2% укупног становништва. Било је 7,7% Влаха, 1,3% Цигана и мање од 1% Бугара, Јевреја, Немаца и осталих народа.⁴

Косово, средиште српске средњовековне државе, природно веома богата област, са високо достигнутом цивилизацијским нивоом у прошлости, за време турске владавине трпи деловање изузетно негативних историјских и социјалних фактора који се одражавају на развој становништва. После велике сеобе Срба долази до експанзије албанског становништва из Северне Албаније у опустеле делове Косова и јужне Србије. Мада је било и периода мирног заједничког живота, од тог времена, углавном, српски и албански народ налази се супротстављен један другоме, како због историјских разлика тако и због постојећих разлика у етничком идентитету. Ипак, према подацима Атанасија Урошевића,⁵ већину становништва су до 1878. године чинили Срби, али се након тога масовно, повратним миграцијама, досељавају турски и албански живаљ из новоослобођених делова Србије.⁶ „Нарочито су за Србе биле тешке последње деценије пре ослобођења (1912), када су почели да се формирају центри за националну ствар Арнауца”, па их стални сукоби и несигурност подстичу на још већа исељавања. Са ослобођењем од Турске процес исељавања се зауставља, а део Албанаца се 1913–1914, због губитка дотадашњег привилегованог положаја, почео исељавати у Турску, а мањи део у Албанију.⁷ Приступа се колонизацији тадашње јужне Србије (у њеном саставу су Косово и Метохија), коју прекида први светски рат, а након њега се тај процес интензивније наставља. Међутим, резултат колонизационе политике ни по броју насеља, ни по стању насељености ни по другим карактеристикама није представљао нарочити успех којим се државна управа могла поносити, по мишљењу Ђорђа Крстића,⁸ који се бавио овим питањем.

О националној структури становништва се конкретније може сазнати тек на основу пописа из 1921. године. На основу података из тог пописа о матерњем језику, аутори Ружа Петровић и Марина Благојевић⁹ дошле су до следећих чињеница: Албанци су те године чинили 64% од укупног становништва, број само за 5% умањен 1931. године због спонтаног и организованог досељавања становништва на Косово после првог светског рата.

Војводина, као и Косово, у својој историји доживљава велике промене у етничкој композицији становништва. Почевши од доласка Словена на Балкан, на територији Војводине је одржаван континуитет српске насељености који се мења и разређује доласком Мађара у X веку. Процент

⁴ В. К а р и ћ, *Србија*, Београд 1887, стр. 242.

⁵ А. У р о ш е в и ћ, *Косово*, СЕЗ, књ. LXXVIII, *Насеље...*, књ. 39, Београд 1965, стр. 21.

⁶ Р. Т. Н и к о л и ћ, *Ширење Арнауца у српске земље*, СГД, г. 3, св. 34, Београд 1914, стр. 117.

⁷ А. У р о ш е в и ћ, н.д., стр. 22.

⁸ Ђ. К р с т и ћ, *Колонизација у Јужној Србији*, Сарајево 1928, стр. 65.

⁹ Р. П е т р о в и ћ и М. Б л а г о ј е в и ћ, *Сеобе Срба*, Демографски зборник, књ. II, Нови Сад 1989, стр. 85.

српског становништва и његов однос према другим народима мења се зависно од развоја историјских догађаја који су покретали бројна померања становништва. Од многих народа који данас насељавају Војводину, само међу Србима, Румунима и Мађарима има старинаца од породица које су овде живеле под Турцима. Стварање Војне границе ради одбране од Турака, али и други разлози, довели су у Војводину масу досељеника, претежно српско становништво. У више наврата, током XVIII века аустријске власти насељавају Немце, а у другој половини XVIII века и велики број Мађара, Чеха, Русина, Словака. Као избеглице и из економских разлога долазе Руси и Румуни. Хрвати насељавају Војводину спорадично, у мањим групама, тако да није било њихових чистих села. Већ измењен етнички састав Војводине крајем XVIII века, преплављен је таласом насељавања Мађара и вештачком мађаризацијом становништва током, али највећим делом у другој половини XIX века. Почетком XX века, тачније 1910, по званичној мађарској статистици (коју су други са резервом прихватили) ситуација је следећа: Мађара има 31,5%, Срба и осталих православаца 29,0%, Буњеваца, Шокаца и Хрвата 4,6%, Немаца 23%, Румуна 5,9%, Словака 3,4%, Русина 0,8% и осталих 0,7%.¹⁰

С обзиром на то да је Војводина била у саставу Србије и Југославије после првог светског рата, у њој се спроводе аграрна реформа и планско насељавање које мења националну структуру становништва у корист Срба већ у току саме колонизације. На основу разних испитивања и проверавања 1925. године, Срба има 36%, Католика 9%, Мађара 23%, Немаца 21% и свих осталих 10%.¹¹ Број Мађара је знатно опао како због неколико десетина хиљада исељених тако и због неадекватно вођене дотадашње мађарске статистике.

У другом светском рату велика су људска страдања и жртве са тешким последицама за српски и црногорски народ, посебно на Косову. У осталом делу Србије, и поред великог људског страдања, у суштини се не мења умногоме етничка композиција. До обимнијих миграционих процеса у Војводини долази у Бачкој и Барањи, окупираним деловима од стране мађарских хортијеваца. Једна од њихових мера била је протеривање досељеника из периода после 1918. године, али је то каснијом забраном заустављено.¹² Након ослобођења, у Војводини се спроводи планско насељавање становништва из разних крајева земље (БиХ, Црна Гора, Далмација, Лика, Банија, Кордун, Македонија, Словенија). Од преко 200 000 досељеника 71,97% били су Срби, 17,80% Црногорци, 5,31% Македонци, 3,17% Хрвати, мање од 1% Словенци и Муслимани.¹³

¹⁰ Т о ш а И с к р у љ е в, *О Војводини и њеној колонизацији*, Нови Сад 1925, стр. 46.

¹¹ Исто.

¹² Н. Г а њ е ш а, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945–1948*, Нови Сад 1984, стр. 39.

¹³ Исто.

Од миграција већег значаја за Војводину треба поменути и масовно исељавање немачког становништва започето пред крај рата (1944) а настављено током неколико година послератног периода.

С друге стране, законом од 1946. године забрањује се повратак изгнаног становништва на Косово и Метохију. Помиње се цифра од 260.000 људи који нису могли да се врате на своја огњишта.¹⁴ На националну структуру утичу, пре свега, изузетно висок природни прираштај албанског становништва, њихово константно досељавање из Албаније о чему нема адекватне статистике, али и стлано исељавање неалбанског становништва из овог дела Републике.

*

У послератном периоду Србија, као и цела Југославија, доживљава крупне промене у друштвено–економском развоју. Процес индустријализације праћен је деаграризацијом и урбанизацијом, а као последица свега јавља се много већа покретљивост становништва. Премештања становништва у оквиру републике и даље теку углавном истим смером од југа ка северу, из мање развијених у неразвијене крајеве, а највише из села у градове. Најважнији разлози миграцијама су економске природе, бар кад су у питању Србија (уже подручје) и Војводина. На Косову поред економских одлучујући су разлози политичке природе.

Табела 1. Становништво СР Србије, Србије (уже подручје), Косова и Војводине према месту одакле се доселило, попис 1981.

Подручја Србије	Број становника (укупно)	Нпје се селило (укупно)	Селпло се (укупно)	ДОСЕЉЕНО СТАНОВНИШТВО			Војводина	Косово	Друге републике (укупно)	Непознато и иностранство
				У оквиру исте општине	У оквиру подручја	Србија (уже подр.)				
Србија	9313793	5387755	3926038	1211731	2022489				604741	87077
%	100	57,9	42,1	13,1	21,7				6,4	0,9
Србија (ужа)	5694463	3113506	2580957	819335	1124221		144075	110675	328286	54365
%	100	54,7	45,3	14,3	19,7		2,5	1,9	5,7	0,9
Косово	1584558	1110345	474213	240551	177718	22668	1645		26204	5467
%	100	70,1	29,9	15,2	11,3	1,4	0,1		1,6	0,3
Војводина	2034772	1163904	870868	151885	309287	121932		10268	250251	27245
%	100	57,3	42,7	7,5	15,2	6,0		0,5	12,2	1,3

Извор: Попис становништва, 1981 (таб. 056), Савезни завод за статистику, Београд

¹⁴ Часопис „Ембарго“, *Emigranti in Flagranti*, март 1990, стр. 46.

Табела 1, начињена према попису 1981. године, која садржи податке о становништву према месту одакле се доселило, показује да је на подручју СРС (уже подручје) било више од 45% становништва које је те године изјавило да је учествовало у пресељавању, док је 54,7% рођено у месту. У Војводини је тај однос 42,7% : 57,3%, а на Косову 29,9% : 70,1%. Мањи проценат аутохтоног становништва у Војводини резултат је веће економске развијености, али и последица две организоване миграционе струје после оба светска рата. Ако се посматрају локалне миграције, за разлику од Војводине, на Косову се запажа највећи степен пресељавања у истој општини, а то је последица великог броја малих насеља, а ту је реч о такозваним женидбеним миграцијама.

Како у југословенским оквирима тако и у оквирима Србије (што се види на приложеној табели), Србија (уже подручје), као и Војводина изразито су имиграциона подручја, за разлику од Косова које је емиграционог типа. То показују бројеви досељеника и исељеника у међусобним релацијама тих подручја.

Овом приликом само ћемо поменути постојање спољних миграција које су присутне у Србији значајнијег обима од пред крај прошлог века па до данашњих дана са константно већим бројем исељених од досељених становника.

Табела 2. Национална структура становништва и време досељавања

СР Србија (уже подручје)

Националност	Укупан број 100 %	Укупно досељено	ВРЕМЕ			Непознато
			до 40. год.	40 - 60. год.	60 - 81. год.	
Црногорци %	77134 1,3	58795 76,2	1503 2,5	13934 23,6	41672 71,0	1636 2,8
Хрвати %	31447 0,5	25888 82,3	2704 10,4	10179 39,3	12072 46,6	933 3,6
Македонци %	39033 0,5	23673 81,5	1214 5,1	7498 31,6	14218 60,0	743 3,1
Муслимани %	151674 2,6	55861 36,8	2503 4,4	12013 21,5	35909 64,2	5436 9,7
Словенци %	8207 0,1	6677 81,3	1584 23,7	2472 37,0	2386 35,7	235 3,5
Срби %	4865283 85,0	2151313 44,2	225174 10,4	670716 31,1	1161153 53,9	94270 4,4
Албанци %	72484 1,2	23356 32,2	957 4,0	4097 17,5	16075 68,8	2227 9,5
Бугари %	30769 0,5	14441 46,9	1313 9,0	3793 26,2	8743 60,5	592 4,0
Роми %	57140 1,0	18613 32,5	729 3,9	3667 19,7	12625 67,8	1592 8,5
Власи %	25535 0,5	5071 19,8	856 16,8	1375 27,1	2601 51,2	239 4,7
Југословени %	272030 4,7	149801 55,0	11097 7,4	47591 31,7	85138 56,8	5975 3,9

Утицај миграција
на националну структуру становништва Србије • 39

КОСОВО

Националност	Укупан број 100 %	Укупно досељено	ВРЕМЕ			Непознато
			до 40. год.	40 - 60. год.	60 - 81. год.	
Црногорци %	26875 1,6	14779 54,9	1591 10,7	4394 29,7	7525 50,9	1269 8,5
Хрвати %	8717 0,5	1550 17,7	103 6,6	338 21,8	977 63,0	132 8,5
Муслимани %	58948 3,7	17797 30,1	565 3,1	3263 18,3	12228 68,7	1391 7,8
Срби %	209792 13,2	75016 35,7	7203 9,6	19392 25,8	41715 55,6	6706 8,9
Албанци %	1227424 77,5	352073 28,6	22567 6,4	68018 19,3	231962 65,8	29526 8,3
Роми %	34126 2,1	7851 23,0	312 3,9	1147 14,6	5174 65,9	1218 15,5
Турци %	12578 0,7	1371 10,8	129 9,4	400 29,1	689 50,2	153 11,1
Југословени %	2676 0,1	1206 45,0	62 5,1	279 23,1	782 64,8	83 6,8

Војводина

Националност	Укупан број 100 %	Укупно досељено	ВРЕМЕ			Непознато
			до 40. год.	40 - 60. год.	60 - 81. год.	
Црногорци %	43304 2,1	23970 55,3	345 1,4	11084 46,2	11460 47,8	1081 4,5
Хрвати %	109203 5,3	41930 38,3	3087 7,3	15369 36,6	19524 46,5	3950 9,4
Македонци %	18897 0,9	11576 61,2	147 1,2	5235 45,6	5660 48,8	484 4,1
Муслимани %	4930 0,2	3077 62,4	32 1,0	728 23,6	2141 69,5	176 5,7
Словенци %	3456 0,1	2240 64,8	278 12,4	997 44,5	857 38,2	108 4,8
Срби %	1107378 54,0	554122 50,0	34461 6,2	211236 38,1	234204 51,2	24221 4,3
Албанци %	3812 0,1	2556 67,0	17 0,6	424 16,5	2002 78,3	114 4,4
Бугари %	2525 0,1	1127 44,6	112 9,9	393 35,3	563 49,9	54 4,7
Мађари %	385356 18,9	111064 28,8	17674 15,9	33262 29,9	51424 46,3	8704 7,8
Немци %	3808 0,1	1853 48,6	323 17,4	810 43,7	613 33,0	107 5,7
Роми %	19693 1,0	5668 28,7	351 6,1	1179 20,8	3729 65,7	409 7,2
Румуни %	47289 2,3	9575 20,2	1574 16,4	2536 26,4	4874 50,9	591 6,1
Русини %	19305 1,1	5740 29,7	705 12,2	1982 34,5	2755 47,9	298 5,1

Словаци %	69549 3,4	12807 18,4	1652 12,8	3721 29,0	6730 52,5	704 5,4
Украјинци %	5001 0,2	3102 62,0	70 2,2	1637 52,7	1249 49,2	146 47
Југословени %	167215 8,2	72184 43,1	3248 4,4	24841 34,4	40288 55,8	3807 5,2

Извор: П.С. 1981. таб (056)

Национална структура становништва

На основу пописа становништва 1981, начињена је табела националне структуре Србије и време досељавања становништва. Узете су у обзир категорије становништва које на подручју Србије (уже подручје) броје више од 5000, а на подручјима Косова и Војводине више од 1000 становника који су учествовали у пресељавањима.

На ужем подручју Србије већину становника чине Срби (85%), а следе Југословени (4,7%), Муслимани (2,6%), Црногорци (1,3%), Албанци (1,2%), Роми (1,0%); Власи, Хрвати, Македонци, Словенци, Бугари и други чине мање од 1%. Највећи удео у пресељавању заступљен је код становништва које је аутохтоно на другом подручју: Црногорци, Хрвати, Македонци, Словенци, а најмањи код Албанаца и Влаха. Срби имају средњи степен територијалне покретљивости, са израженом дисперзијом према северним и северозападним крајевима.

На Косову су најбројнији Албанци (77,5%), а поред њих заступљени су Срби са 13,2%, Муслимани 3,7%, Црногорци 1,6%, Роми 2,1% и остали са мање од 1%. На Косову је и најмањи број становника (0,1%) који су се изјаснили као Југословени. Код свих етничких категорија, осим Албанаца, уочава се процентуално смањење у укупном броју становника.

У Војводини су најбројнији Срби (54%), а после њих Мађари (18,9%), Југословени (8,2%), Хрвати (5,3%), Словаци (3,4%), Румуни (2,3%), Црногорци (2,1%) и остали са мање од 1%. У односу на попис из 1948. године повећано процентуално учешће у укупном становништву уочава се код Срба, Црногораца, Македонаца, Рома, Албанаца, углавном због досељавања. Код Хрвата, као и код Мађара, Румуна, Русина и Словака смањен је удео у укупном становништву, не због миграционих процеса већ због чињенице да је реч о становништву са специфичним етничким особеностима и карактеристично ниским природним прираштајем. Захваљујући различитим етнобиолошким процесима, велики број припадника свих категорија изјаснили су се као Југословени, по бројности трећа по реду заступљена категорија становништва у Војводини (8,2%).

Време досељавања

У Србији (уже подручје) најмањи је процент досељеника у периоду до 1940. године. Процент варира од најмањег 2,5% за Црногорце до највећег

23,7% за Словенце, што потврђује дотадашњу већу мобилност као и усмереност Словенаца ка Србији. У другом периоду (1940 –1960) најмањи процент односи се на Албанце, а највећи на Хрвате (39,9%), а затим следе Словенци, Македонци и Југословени. Трећи период (1961 – 1981) показује умерено досељавање становника из економско развијенијих република. Изразито висок процент досељавања уочава се код Црногораца, а код Муслимана и Албанаца је већи у односу на претходна раздобља.

Косово има изузетно мали број досељеника из удаљенијих крајева ако се посматрају апсолутни бројеви досељеног становништва током свих периода. У последњем раздобљу запажа се већа територијална покретљивост код свих етничких категорија.

За Војводину су значајна досељавања становништва са даљих дистанци, и то у последња два периода. Велики удео у досељавању имају Срби, Црногорци, Македонци и Хрвати. То је последица организованог досељавања из разних крајева Југославије после другог светског рата. После 1961. године осетније се досељавају Албанци и Муслимани, иначе малобројно становништво у Војводини. Мађари, Роми, Румуни, Русини и Словаци мало су процентуално заступљени у укупном досељавању. Они имају висок степен пресељавања у општинским и међуопштинским размерама, претежно тамо где постоји јача концентрација њихове групације.

*

Миграциони процеси, иако део ширег демографског разитка, и сами представљају комплексну појаву, па зависе од разних природних и друштвених процеса у развоју становништва и његових структура и утичу на њих. Утицај тих процеса значајан је и у формирању и развоју националне структуре становништва у свим раздобљима. У појединим подручјима Србије која су се развијала у специфичном друштвено–економском контексту могу се уочити одређене карактеристике.

Србија у целини је подручје са већинским српским становништвом са хомогенизацијом српског становништва наглашенијом у прошлости него данас. Учешће српског становништва у укупном становништву опало је са 73,8% (1948) на 66,0% (1981) због повећања броја других националности. Сличну тенденцију показује и уже подручје Србије (92% : 85%), пре свега захваљујући Београду, који је привлачан за досељавања становника различитих националности.

Војводина је подручје, ако се не залази у даљу прошлост изразито хетерогеног националног састава. Постоје мање и веће осцилације у погледу учешћа појединих етничких група у укупном становништву. Дефицит већине категорија становништва није проузрокован миграционим процесима (изузимајући немачко становништво) већ ниским природним прираштајем и мењањем националног обележја у духу југословенства.

У погледу развоја националне структуре становништва на Косову се опажају велике промене. Учешће Албанаца у укупном становништву које

је 1948. године износило 68% повећава се 1981. године на 78%. То показује да релативно хетерогена национална средина, пре свега, због високог природног прираштаја албанског али и због исељавања неалбанског становништва, поприма облике јаке хомогенизације у послератном периоду.

Dragana Stojković

INFLUENCE OF MIGRATIONS ON THE NATIONAL STRUCTURE OF POPULATION IN SERBIA

The main idea of the paper is to show the interdependence of development and changing of population national composition, on the one hand, and migration flows in Serbia, on the other, separately analyzing three territories: Serbia proper, Vojvodina and Kosovo and Metohija. In the first part of the paper a general historical review of the issue is presented on the basis of the available literature. The second part deals with the period after the World War II on the basis of population statistics. Data used are presented in the tables following the text.